

LA LLUITA PER L'AIGUA DEL GAIÀ A ALTAFULLA I TAMARIT: ELS LITIGIS DE LA MINETA D'ALTAFULLA PER L'AIGUA DE LA SÈQUIA DEL MOLÍ DEL PAS (1792-1885)

Ricard Ramon i Sumoy

Resum: A finals del segle XVIII un grup de terratinents varen construir l'anomenada Mineta d'Altafulla, una sèquia parcialment soterrada dirigida a desviar l'aigua per l'esquerra del Gaià, des del terme de la Riera fins Altafulla. Des del moment de la seva construcció, aquesta conducció va comptar amb l'oposició dels usuaris de la riba dreta del riu: el molí del Pas i els regants de Ferran i Tamarit. Al llarg de tot el segle XIX es varen succeir els litigis, en totes les instàncies jurisdiccionals, entre els regants de la Mineta i el marquès de Tamarit, senyor i propietari de tota la infraestructura hidràulica existent fins al moment. Tots aquests litigis van anar consolidant els drets dels propietaris altafullencs a la vegada que, en un context de construcció de l'estat liberal, la noblesa anava perdent el rol preeminent que havia ostentat en la gestió de les aigües del Gaià.

Paraules clau: Altafulla, riu Gaià, drets d'aigua, regadiu, sèquia, resclosa, molí del Pas, marquès, Tamarit, segle XIX

Summary: At the end of the 18th century, a group of landowners built the Mineta d'Altafulla, a partly subterranean irrigation channel intended to divert water from the left side of the Gaià river, from La Riera to Altafulla. After its construction, this item of infrastructure suffered continuous opposition from the users from other side of the river: the mill (molí del Pas) and the irrigators from Ferran and Tamarit. Throughout the 19th century, litigation at all levels continued unceasingly between the irrigators of the Mineta and the Marquess of Tamarit, who was the owner of water infrastructure in the area. All the court cases in question had the effect of consolidating the rights of the landowners of Altafulla whereas, in a context of institutionalisation of the new liberal state, the nobility lost the leading role that it used to have in the management of the water of the Gaià river.

Keywords: Altafulla, Gaià river, water rights, irrigation channel, barrage, molí del Pas, marquess, Tamarit 19th century.

Introducció¹

Aquest article pretén endinsar-nos en un capítol important de la història del Baix Gaià al llarg del segle XIX: Les tensions al voltant de les últimes aigües del riu Gaià, a cavall dels termes de la Riera, Tamarit i Altafulla.

La construcció, a finals del segle XVIII, d'una nova sèquia a l'esquerra del Gaià, amb un traçat d'uns 3 quilòmetres, havia de servir per ampliar el regadiu a unes 14 hectàrees a Altafulla, fet que permetria a diversos propietaris ampliar l'horta i conrear cànem, el gran cultiu de l'època. Aquesta petita sèquia, anomenada la Mineta d'Altafulla (atès que una gran part de la sèquia transcorria en forma de mina subterrània) seria origen de discòrdies al llarg de la seva existència. De fet, es tracta de la darrera infraestructura de regadiu construïda a la conca baixa del Gaià i de l'única obra que, en època contemporània, va aconseguir obtenir uns drets d'ús de les aigües del Gaià. Aquesta singularitat implicarà, des de la pròpia construcció, la total oposició dels usuaris de la riba dreta del riu: el molí del Pas i els regants de Ferran i Tamarit.

Ara bé, el conflicte de la Mineta d'Altafulla va ser més que el típic conflicte entre diferents usuaris d'una zona de reg: era un conflicte entre uns propietaris agraris que, en el context de crisis de l'Antic Règim i de grans transformacions socials i econòmiques, impulsaven un projecte de regadiu que col·lisionava frontalment amb els interessos d'un noble, el marquès de Tamarit, qui ostentava el poder senyorial i la propietat de tota la infraestructura hidràulica existent (el molí del Pas, la resclosa de la Riera i la sèquia que permetia regar les hortes de Ferran i Tamarit). La consolidació del fràgil dret de reg de la Mineta d'Altafulla al llarg dels múltiples litigis vuitcentistes exemplifica l'emergència d'uns propietaris locals davant una noblesa que es resisteix a perdre el poder.

El plet de la Mineta d'Altafulla també manifesta de manera molt acusada l'augment de la conflictivitat social associada als canvis en la pluviometria i el règim hidrològic del Gaià durant el segle XIX. Com ja havíem comprovat en el tram immediatament anterior (la Riera i Virgili), la gran disminució de les aigües a principis del segle XIX va posar en evidència la fragilitat dels acords i usos del segle anterior (pactats en moments d'aigües abundoses) i va tensar d'una manera especial l'ús agrari (en

¹ Aquest article forma part d'una recerca més àmplia sobre el regadiu i la lluita per l'ús de les aigües del Gaià al llarg de la història. Per a qualsevol comentari, correcció, demanda d'informació o contacte amb l'autor, us podeu adreçar a lariera.segleXX@gmail.com. Vull agrair d'una manera especial el suport de Salvador-J Rovira i Gómez, qui em va informar de l'existència dels litigis i em va facilitar l'accés i consulta a la documentació del Fons de la família Yxart que ha permès fer aquest article. També vull agrair la informació i comentaris de Joan Vives Milà, Anton Maria Suñé, Jordi Plana, Gerard Recasens, Eva Mas, Narcís Carulla i Joan Carles Blanch, així com al personal de l'Arxiu Històric de Tarragona, l'Arxiu de la Corona d'Aragó i els Arxius Municipals d'Altafulla i de la Riera de Gaià.

un moment d'expansió del regadiu) enfront l'ús industrial representat pels molins. Com veurem, aquest canvi en el règim hidrològic també va portar als emprenedors altafullencs a buscar solucions alternatives al projecte inicial.

La història de la construcció de la Mineta d'Altafulla a finals del segle XVIII ja va ser estudiada als anys 80 per Salvador-J Rovira i Gómez qui, a més, també ha aprofundit en les biografies dels seus impulsors². Més recentment, la transcripció dels dietaris de la família Yxart, descrites pel mateix Salvador-J Rovira i Gómez, han tret a la llum la pervivència del conflicte durant la segona meitat del segle XIX³. Altres aspectes d'aquesta infraestructura també han estat examinats en recerques a càrrec de Joan Carles Blanch, Narcís Carulla i Lluís Serrano⁴ i el paper del molí del Pas en la distribució de les aigües ha estat descrit en detall en l'obra "Coses d'Abans" d'en Joan Vives i Milà⁵.

Tot i les recerques existents, quedava pendent analitzar el contingut complet dels diferents contenciosos de la Mineta, lligar-los entre si i construir el relat complet de la conflictivitat de l'últim tram del Gaià al llarg de tota la consolidació del règim liberal. També quedava pendent contextualitzar la problemàtica a la llum dels litigis que, en el mateix període, van tenir lloc en el tram de riu immediatament anterior⁶. L'obertura al públic de la documentació del Fons de la família Yxart, conservat a l'Arxiu Històric de Tarragona, ens ha permès dur a terme aquesta tasca.

² Rovira i Gómez, Salvador-J. «Transformacions agrícoles setcentistes al Baix Gaià». *Estudis altafullencs*, [en línia], 1987, Núm. 11, p. 5-13; Rovira i Gómez, Salvador-J. «La família Vives, d'Altafulla (segles XVIII i XIX)». *Estudis altafullencs*, [en línia], 1988, Núm. 12, p. 27-38.

³ Rovira i Gómez, Salvador-J. «Altafulla al dietari de Francesc de Paula Yxart i Vives (1865-1867)». *Estudis altafullencs*, [en línia], 2016, Núm. 40, p. 25-41; Rovira i Gómez, Salvador-J. «Altafulla al dietari de Francesc de Paula Yxart i Vives (1868-1872)». *Estudis altafullencs*, [en línia], 2017, Núm. 41, p. 21-34.

⁴ Blanch i Torredadell, Joan Carles. «Les sèquies del Gaià (tram final del riu). L'aprofitament de l'aigua del Gaià del tram final del riu. Resclosos, sèquies, minetes, sifons, basses i molins». *Resclosa, La*, [en línia], 2011, Núm. 15, p. 67-83; Carulla Gratacòs, Narcís. «Dels banys romans a la lluita contra les inundacions». *Estudis altafullencs*, [en línia], 2012, Núm. 36, p. 17-38; Carulla Gratacòs, Narcís. «De la Resclosa d'Altafulla a la Roca de Gaià, passant pel molí del Pas: una passejada pel patrimoni hidràulic d'Altafulla. Part II. Vessant del riu Gaià». *Estudis altafullencs*, [en línia], 2013, Núm. 37, p. 31-51; Serrano Jiménez, Lluís. «Bans, aigües i drets de propietat en el segle XIX». *Estudis d'història agrària*, [en línia], 2012, Núm. 24, p. 347-361.

⁵ Vives i Milà, Joan. *Coses d'abans*. Oliverot N°13, 2002, Centre d'Estudis d'Altafulla. Capítol "El molí del Pas, final d'una història". pp. 29- 37.

⁶ Vegeu Ramon i Sumoy, Ricard. «Drets d'aigua, regadiu i moliners a la conca baixa del Gaià. El litigi entre la noblesa i l'ajuntament de la Riera i Virgili per l'ús de les aigües del riu Gaià (1817-1837)». *Estudis altafullencs*, [en línia], 2018, Núm. 42, p. 45-68; Ramon i Sumoy, Ricard. «La difícil gestió de l'aigua del riu Gaià durant la construcció de l'Estat liberal: poder municipal, molins i organització del regadiu a la Riera de Gaià (1845-1895)». *Estudis altafullencs*, [en línia], 2019, Núm. 43, p. 31-52.

La construcció de la Mineta d'Altafulla (1792-1795)

L'historiador Salvador-J Rovira, en les seves recerques sobre les elits econòmiques i socials d'Altafulla, insisteix en la importància de la figura de Tomàs Vives i Plana, un hisendat molt ben situat en l'oligarquia de Tarragona que, gràcies al seu poder i influència en les instàncies polítiques i eclesiàstiques del moment, va obtenir la concessió de l'ús de les últimes aigües del Gaià⁷.

El 21 de juny del 1792, l'arquebisbe Francesc Armanyà va concedir en emfiteusi l'aigua del riu Gaià a Tomàs Vives i Plana, el qual la podia fer servir només després d'haver-la presa el marquès de Tamarit per a l'ús del seu molí fariner (el molí del Pas). Amb aquesta concessió, Vives podria regar les seves terres situades als termes d'Altafulla i Tamarit, i també obtenir el permís per a fer-ne participar a altres propietaris. Tomàs Vives restava obligat a pagar a l'arquebisbat, anyalment, per la diada de Sant Joan de juny, un censal de 5 sous⁸.

És important assenyalar que el text original de la concessió feia referència a "*la aigua del Riu de Gayá, después de haberla presa la Sra. Marquesa de Tamarit per lo ús del molí fariner que poseeix en lo terme de la vila de Tamarit de la Jurisdicció Temporal de Sa Ill.ma, anomenat lo molí del pas, esto es, lo que se escapa de la resclosa que dita S.Ill.ma, Sra. Marquesa de Tamarit te allí construïda*"⁹. La referència explícita a "*lo que se escapa de la resclosa*", i el fet que no s'esmenti en cap moment la sèquia del propi molí, ens fa pensar que la captació original de la Mineta era en la pròpia llera del riu.

Es tractava, doncs, d'una captació que havia de ser després de la resclosa de la Riera, i era concebuda amb independència d'aquesta resclosa, que pertanyia al Molí del Pas. Si tenim en compte que la resclosa de la Riera era feta de pedres, troncs i fang, la captació original de la Mineta devia ser una desviació de pedres feta en el propi riu per desplaçar cap a la riba esquerra tota l'aigua que es quedava a la llera després de la resclosa. En la pràctica, es tractava d'una altra resclosa, molt més rudimentària.

Com que la construcció de la sèquia havia de ser molt costosa, Tomàs Vives va fer entrar a l'empresa quatre propietaris altafullencs: Joan Esteve i Soler, els hereus de Pau Pijoan, Josep Plana (dit Solsona) i Ramon Gatell. En la seva narració dels acords per a construir aquesta sèquia, Salvador Rovira ens descriu amb detall els acords que van subscriure Tomàs Vives i els seus quatre socis:

⁷ Rovira i Gómez (1987), op.cit. i Rovira i Gómez (1988), op.cit.

⁸ Rovira i Gómez (1987), op. cit. p.11.

⁹ Escriptura del Notari Eudalt Gavella, 7 de desembre 1793; còpia textual extreta del manual de l'escrivà Don Eudald Gavella y del Belzume a l'arxiu notarial de Tarragona, fet per Josep Yxart y de Moragas el 29/6/1932. Capsa "*Documentació judicial; plet marquès de Tamarit*". Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

- “1. *Tomàs Vives cediria al comú dels individus l'aigua que tenia establerta per l'arquebisbe, i que seria dividida en vuit parts, una per cada dia d'aigua: d'aquestes, tres serien per al Vives, dues per a l'Esteve, una i mitja per al Plana, una per als hereus de Pijoan i mitja per al Gatell.*
2. *La sèquia a construir començaria al riu Gaià, en terra de Mn. Justí Bellver, i aniria «per lo paratge més dret, menos dañós als vehins y menos costós als interesats, fins al camí Real a la pessa de terra de dit Josep Plana».*
3. *Les despeses de la resclosa i el rec serien repartides en vuit parts en proporció a l'aigua reservada a cadascun dels interessats.*
4. *Cada partícip restava obligat a bestreure, per les despeses de la compra del pas de l'aigua, 150 lliures per cada dia d'aigua atribuït.*
5. *Es compensarien mútuament els terrenys ocupats pel rec.*
6. *Convenen que sempre que a un dels interessats li sobri aigua per al seu ús i la vulgui vendre o cedir a un altre, tindran preferència els socis.*
7. *S'obliguen, el dia que els toqui i un cop hagin acabat de regar, a tornar l'aigua al rec major o a la mina. Altrament, pagaran 5 sous de multa per cada vegada que no ho facin. I ningú no pot prendre l'aigua de l'altre sota la pena de 3 lliures cada cop que es contravingui aquesta disposició.*
8. *Accepten que sempre que s'espalli la resclosa, per avingudes del riu o per qualsevol altra causa, seran els interessats els que carregaran amb els costos de la recomposició, en proporció a les vuit parts repartides. Però si l'avaria ha estat causada per un dels partíceps, aleshores les despeses aniran al seu càrrec.*
9. *Acorden nomenar una persona per tenir cura de tapar la mina sempre que hi hagi alguna avinguda en el riu Gaià o es prevegi «tronada en lo canal de dit riu». El sou de l'encarregat serà pagat en proporció al repartiment de l'aigua.*
10. *S'elegiran dos obrers i un clavari per cuidar del manteniment de l'obra.*
11. *La construcció serà feta de comú consentiment, i de manera conjunta es resoldrà «si ser més convenient donar-la a preu fet, per enter, a parts o fer-la a jornals.*
12. *Finalment, s'acorda fer, a càrrec de tots els interessats, una representació a la Reial Audiència de Barcelona per demanar que imposi la pena que li sia ben vista «a qualsevol veí que no puga pendre la aigua per ningun motiu, causa o raó, encara que passi per terra sua»¹⁰.*

¹⁰ Citat per Rovira i Gómez (1987), a partir de l'escriptura del 1793 esmentada anteriorment.

Fotografia 1. Plànol de la resclosa de la Riera, on es desviava l'aigua vers la sèquia del Molí del Pas, tal i com era al segle XIX, feta amb pedres, fang i fusta. Imatge del plànol del 1869 conservat al Fons de la Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona)

Aquesta obra va ser feta de manera molt ràpida. A principis d'estiu de 1795, un any i mig després de l'acord entre els socis, l'obra ja estava llesta: *“els partíceps, davant del notari Fontanilles, de Torredembarra, acorden que Tomàs Vives iniciï el regatge el 7 de juny i que ho faci durant tres dies seguits; després ho farà Joan Esteve per espai de dos dies, seguit de Ramon Gatell durant mig dia; més tard Josep Plana pel temps d'un dia i mig i, finalment, Bernardí Pijoan durant tot un dia”*¹¹. Convé tenir present que aquella primera obra consistia en la captació a l'esquerra del riu (al terme de la Riera), uns 500 metres de mina subterrània a la part inicial i un quilòmetre de rec obert en l'última part, paral·lel al riu Gaià. El primer traçat acabava als horts de la zona coneguda com “La Petxerina” un cop travessat el camí que portava de Tarragona a Altafulla (posteriorment, carretera nacional).

Fotografia 2. Resclosa de la Riera l'any 2012. Aquesta resclosa no va ser feta d'obra fins el 1912

¹¹ Ibídem, p. 12

Primeres discòrdies i dificultats en temps complexos (1798-1808)

Tot i la rapidesa en dur a terme l'obra i la immediatesa amb que els cinc propietaris van poder iniciar el reg de les seves hisendes, els problemes no trigarien en arribar.

La primera dificultat va sorgir entre els propis socis, a l'hora de satisfer les despeses de l'obra. Diverses divergències a l'hora de determinar la contribució de Joan Esteve al conjunt de la societat va donar lloc a un litigi a la cúria del batlle d'Altafulla. La sentència del primer de febrer de 1798 exigia a Esteve que, si volia continuar fent ús de l'aigua de la Mineta, havia d'abonar a la resta de socis un total de 129 lliures, 5 sous i 6 diners, quantitat que li quedava pendent de les 496 lliures i 11 sous corresponents a la seva part dels costos de l'obra (una quarta part del total de la inversió). Arran de la sentència, Esteve va preferir sortir de la societat i que se li retornessin els diners que havia avançat¹².

Tal i com ens explica Lluís Serrano, un cop construïda la sèquia, Tomàs Vives va intentar consolidar els seus drets a l'Audiència de Barcelona, mitjançant tres sol·licituds de ban entre els anys 1800 i 1803: *“Encapçalà la demanda d'un ban al setembre de 1800. El notari de Tarragona Francisco Bosch, ciutadà honrat de Barcelona, actuà com a apoderat dels «labradores» Tomàs Vives, Ramon Gatell i Joseph Plana; i dels comerciants Joseph Pijoan i Juan Plana, tots d'Altafulla. A la demanda s'hi sumava Juan Escaxe, «cuyo poder también se acompaña». Tots ells eren «dueños y propietarios de la Asequia o Rech nombrado Rech de Gayà que discurre entre la Riera y Altafulla» i usaven tot el «derecho de las aguas que contiene la referida Asequia o rech, privativamente»*.¹³

Serrano explica que hi va haver altres veïns i particulars que els hi entraven bestiar i, a més, *«inquietan y perturban queriendo valerse de las mismas aguas sin tener para ello el menor titulo atorgándose de una facultad que no les es concedida»*.¹⁴ Per tal d'evitar aquestes situacions, els propietaris altafullencs van demanar un ban a l'Audiència de Barcelona, que els va ser concedit al març de 1801 per tal que *«qualquier persona de qualquier clase y condición que de ningún modo se atreva a valerse de las aguas de la referida asequia»*¹⁵.

És important apuntar que, al mateix moment, el marquès de Tamarit també duia a terme els tràmits necessaris per protegir els seus drets privatius. El marquès esmentava que tenia diverses possessions *«con algunos molinos en los términos de las villas y lugares de Altafulla, Ferrán, Tamarit, Riera, la Nou, Ardenya, Molinás, Reus, Canonja,*

¹² Escripura davant del Notari Salvio Fabregat, feta a Tarragona el 9 de setembre de 1810. Capsa “Documentació judicial; plet marquès de Tamarit”. Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

¹³ Serrano Jiménez (2012), op.cit.

¹⁴ Ibídem.

¹⁵ Ibídem.

*Morell, la Pobleta y Botarell y término de Semma»*¹⁶. Segons assenyala Serrano, el marquès al·legava sofrir “entre altres greuges, el desviament d’aigües, eufemisme o equivalència d’usurpació o robatori”¹⁷.

De fet, bo i tractant-se d’una concessió clarament subordinada als drets previs del marquès de Tamarit, era necessari trobar un acord amb aquest per tal que deixés sortir l’aigua de la seva sèquia que no necessités per al molí. Però això només seria possible si el marquès en treia un benefici, el qual no podia ser altre que regar els seus horts a l’esquerra del Gaià.

A més, la sequera del nou segle també va accentuar les tensions a Ferran i Tamarit, on els regants coexistien amb el moliner del Pas. En aquest àmbit, el marquès de Tamarit semblà procliu a no modificar els equilibris consolidats al llarg dels segles: “que los propietarios de las tierras de Ferran y Tamarit tienen de tiempo inmemorial la preferencia de regar las mismas con las aguas del Gayá tomándolas de la acequia del Molino del Pas de cuyo derecho disfrutaban los primeros a todas horas y los segundos solo de día y de noche pagando su importe al ilustre señor marquès”¹⁸. És interessant observar com aquells anys el molí del Pas havia reproduït per a les hortes de Tamarit el marc de relacions per als usos de l’aigua “de nit i de dia” semblant al que els tres molins de la Riera, en el tram de riu precedent, intentaven consolidar dos quilòmetres més amunt¹⁹. Tal i com ha narrat Joan Vives, aquest sistema de distribució “de tiempo inmemorial” en què els pagesos de Ferran tenien l’aigua nit i dia, mentre que els de Tamarit només de dia i mitjançant pagament al moliner durant la nit, es va respectar fins al final de l’existència d’aquesta zona de reg, als anys 70²⁰.

En aquest context, “en particular por la escasez de aguas que experimentaban con que se veían privados mucha parte del año de regar sus tierras y por lo que de otra parte esperaban les concediera el actual Ilmo. Sr. marqués de Tamarit D. Juan de Montserrat y de Suelves, le cedieron, transfirieron y dieron todos los derechos y acciones que tenían, y podían tener en la mina”²¹. Però el marquès, en un principi no va acceptar la cessió “por no haberse concebido con toda aquella claridad”²² i va forçar una negociació, que portaria als quatre socis i al marquès a pactar un conveni el juliol de 1810.

¹⁶ Ibídem.

¹⁷ Ibídem.

¹⁸ Cita relativa a la concòrdia de 1810 esmentada en el Plet de la Mineta del 1868. Capsa “Documentació judicial; plet marquès de Tamarit”. Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

¹⁹ Vegeu Ramon i Sumoy (2018), op.cit

²⁰ Vives i Milà (2020), op.cit. pp. 32-34.

²¹ Cita relativa a la concòrdia de 1810 esmentada en el Plet de la Mineta del 1868. Capsa “Documentació judicial; plet marquès de Tamarit”. Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

²² Ibídem.

Fotografia 3. El Molí del Pas als anys 90 del segle XX

La Concòrdia de 1810 entre el marquès i els hisendats d'Altafulla²³

El conveni de 1810 va implicar, en primer lloc, una recomposició de la societat: el veí d'Altafulla Joan Esteve i Domingo, en tant que hereu de Joan Esteve i Soler, era admès de nou a la societat; Esteve es comprometia a pagar la part del cost de les obres que el seu pare no havia pagat i la resta de socis van renunciar al plet que havien promogut.

A més, tot i que no tenim la data concreta, convé tenir present que el 1810 el traçat de la Mineta s'havia ampliat més d'un quilòmetre vers l'est, per tal de poder regar la propietat de Bernardí Pijoan i l'hort del propi marquès de Tamarit (anomenat Hort del Senyor) a la part oriental del nucli d'Altafulla.

El 7 de juliol de 1810 el notari Salvador Fàbregues de Tarragona va autoritzar les escriptures de la concòrdia entre Tomas Vives, Josep Plana, Bernard Pijoan, Joan Gatell i Joan Esteve, d'una banda, i Joan de Montserrat i de Suelves, marquès de Tamarit, de l'altra. Aquesta concòrdia implicava els següents acords:

En primer lloc, els propietaris cedien la sèquia i dependències al marquès “*para que pudiera usar y valerse de ella como mejor le parezca*”, tot i que el cànon anual a l'arquebisbe continuava a càrrec dels propietaris. En compensació, el marquès en el mateix acte concedia perpètuament als propietaris “*de las aguas del Río Gayá que*

²³ Totes les cites són de la còpia de la concòrdia de 1810 conservada en l'expedient del Plet de la Mineta de 1868. Capsa “*Documentació judicial; plet marquès de Tamarit*”. Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

discurrían por la represa de su molino harinero, la porción necesaria para el riego de las tierras, que actualmente poseen en dicho término de Altafulla y en el de Tamarit, las que podrían conducir por la Mina o Mineta ”.

Amb aquest conveni, el marquès passava a ser el propietari de tota la infraestructura, però acceptava cedir aigua de la sèquia del molí del Pas. S'entrava en una nova dinàmica, no prevista en el moment de la construcció, 15 anys abans, en que la sèquia de la Mineta es transformava en una derivació de la sèquia del molí del Pas. Aquest canvi, tot i la total subordinació a la resta d'usos, li havia de garantir un mínim cabal (el qual no tenia garantit en la disposició anterior, en què depenia exclusivament de les filtracions de la resclosa de la Riera).

El conveni també contenia les següents condicions:

En primer lloc, els propietaris no podrien estendre el regadiu a altres terres i només podien cedir els drets en cas de transmissió de les terres que es beneficiaven del reg. A més, no podien malbaratar *“porción alguna de las aguas bajo pena el que no lo cumpla de ellos, de treinta reales”*.

En segon lloc, el marquès garantia els drets immemorials dels regants de Ferran i Tamarit: *“Atendiendo a que el expresado Iltre. marquès de la voluntad y consentimiento de muchos años a esta parte ha acostumbrado favorecer el riego de las tierras Huertas dichas de Tamarit, de las aguas que discurren de dicha represa por esto al efecto de no perturbar aquel riego, para el caso de esterilidad de aguas, deban contentarse con aquella porción que la estación permita”*.

En tercer lloc, els propietaris continuaven sent els responsables d'escurar la sèquia: *“Deben tener siempre limpia y expedita la expresada Mina o Mineta, sus aqueductos y alveo desde el origen hasta inmediatamente después del huerto de Bernardino Pijoan”*. En el cas que aquests no fessin la neteja, el marquès ho podria fer però a costes dels propietaris.

En quart lloc, la preferència al molí del Pas també quedava garantida: *“Esa concesión se entienda de las aguas que no sean necesarias para el uso y curso del Molino Harinero que tiene dicho Iltre. Sr. marquès aunque sea siempre el preferido en dichas aguas para aquel uso con preferencia a todos los demás irrigantes, debiendo estos en caso de escasez de aguas contentarse con aquellas porciones que permitan las circunstancias atendida la necesidad de dicho Molino”*.

En cinquè lloc, el marquès també es reservava la possibilitat de fer ús de les aigües de la Mineta per a regar l'hort (conegut com a hort del Senyor) que tenia després de l'hort de Bernardí Pijoan. De fet, el marquès sempre tindria preferència per a fer passar les aigües que necessités per al reg del seu hort i altres terres que li convingués.

A banda dels compromisos vinculats a la gestió del reg, els propietaris d'Altafulla també renunciaven al plet que encara estava en marxa al Tribunal de la Intendència sobre l'establiment d'aigües i *“anulando todos sus autos y méritos y dejándolos sin ninguna fuerza ni valor de tal modo que jamás puedan aprovecharle”*.

A la recerca de més aigua: l'intent per allargar la Mineta cap a la Riera

En aquest context de crisi i reformulació del projecte també va tenir lloc un replan-tejament més ampli. Com hem vist, les aigües que arribaven a la Mineta eren molt escasses, de manera que, al marge de les discussions concretes amb el marquès i l'ac-cés a l'aigua de la sèquia del molí del Pas, era necessari ampliar la infraestructura per tal de tenir accés a més aigua.

L'única alternativa era la de perllongar la Mineta aigües amunt: *"Y respecto de ser muy escassa la agua del Río Gayá de que se sirven, especialmente en tiempo de verano y en los años estériles han pensado que pueden también regar las expresadas tierras recogiendo las aguas subterráneas que probablemente se encontrarán entre dicho pueblo de la Riera y el de Virgili, abriendo algunos pozos y haciendo un conducto o mina subterránea por medio de los cuales se recojan y encaminen dichas aguas hasta la otra mina que se ha dicho"*²⁴. Aquesta mina, coneguda com a "mina de mas de Benet", havia de connectar, de manera sub-terrània, diversos pous a la zona baixa de la Riera amb l'inici de la Mineta d'Altafulla, que el 1807 eren del Benefici sota la invocació de Santa Margarida.

Per tal de tenir accés a aquestes aigües, l'octubre de 1807 els propietaris de la Mineta van accedir al Tribunal de la Intendència per tal de sol·licitar l'establiment de les aigües. Tomàs Vives i els altres socis altafullencs van demanar *"se conceda la facultad de buscar y recoger las aguas subterráneas que se encontrarán en el termino del lugar de la Riera, a saber entre dicho pueblo y el de Virgili, a la distancia de una media hora poco más menos de la mina que poseen en las referidas tierras del Mas de Benet, y hacer a dicho fin los pozos, excavacions y minas convenientes"*²⁵. A l'hora d'esmentar els arguments en fa-vor de la seva causa, els propietaris altafullencs consideraven que *"la mencionada obra sea de otra parte muy útil y provechosa a la Real Hacienda si se concede el establecimiento así por la mejora y aumento del regadío, como por la entrada y censo que se que pagarán y los laudemios que con el tiempo podrá percibir S.M."*²⁶

Com era d'esperar, aquesta demanda d'establiment va ser immediatament apel·lada per part del Comte de Santa Coloma (propietari del molí de la Torre, últim dels molins de la Riera, situat metres abans de la resclosa), el Comú de la Riera i Virgili, i el mar-quès de Tamarit. El febrer de 1808, el Comú de la Riera i Virgili va designar Francesc Homs (moliner) i Esteve Plana (pagès) com a comissionats responsables de defensar els drets dels propietaris de la Riera en aquest procés. El 23 de febrer, el procurador

²⁴ Francisco Comas del Brugar, 5 octubre de 1807, demanda d'establiment al Tribunal de la Real Intendencia i la Batllia Reial. Expedient *"Don Tomás Vives y otros contra el Común del lugar de la Riera"*; ACA, Real Patrimonio, BGRP, Procesos, 1807, n° 5, Bo (Arxiu de la Corona d'Aragó).

²⁵ Ibídem.

²⁶ Ibídem.

encarregat de representar al Comú al·legava davant la Intendència que “los vecinos y moradores de los Pueblos de la Riera y Virgili y de su término se nutren para beber de las aguas de los muchos pozos que hay en ellos” al mateix temps “que muchos campos de los que están a la parte de entre los Pueblos de la Riera y Virgili se riegan por medio de norias, vulgo sinias”.²⁷

Segons l’argumentació presentada per l’autoritat local rierenca, “si se construyese una mina entre las huertas de la Riera y Virgili para recoger las aguas subterráneas que pretenden dichos Vives y socios, de necesidad perjudicaría a los pozos y norias referidas por que estando esparramados en dichas huertas y a una y otra parte habría de absorber las aguas”²⁸. També insistia a assenyalar que les terres de les hortes entre la Riera i Virgili (zona coneguda posteriorment com partida del torrent, o del “reguerot”, corresponent a l’antic terme de Virgili), eren terres arenoses, fet que obligava als pagesos a regar moltes vegades. També assenyala que “las aguas de las huertas de entre la Riera y Virgili escasean bastante en los veranos de modo que muchas veces no pueden los propietarios darles el riego correspondiente y aún tiempo”²⁹.

Si bé no disposem de la documentació final d’aquest procediment davant la Intendència, tot sembla indicar que anys després els propietaris altafullencs van aconseguir el permís per a construir aquesta mina i que les autoritats municipals de la Riera s’hi continuarien oposant.

El 16 d’abril de 1842 va tenir lloc una Junta del poble de la Riera per parlar de la nova mina que pretenien construir els propietaris d’Altafulla: “En virtud del Decreto que tienen concedido los Señores de Altafulla para construir una mina para el riego de sus tierras haciéndola pasar por tierras de este término, se ha convenido al Pueblo, y se les ha manifestado contestasen su parecer en orden a lo que se había de practicar, y todos a una voz dijeron que se hiciese todo lo possible para que no pudiera tener efecto su intento, por los grandes inconvenientes que podrían seguirse de dicha construcción en este término, y Pueblo; y que todos ayudarán según sus facultades para impedirlo”³⁰.

Aquest projecte no s’acabaria duent a terme. Ara bé, al llarg del segle XIX, les infraestructures de reg de la zona de Mas de Benet regades amb l’aigua de la sèquia de la Riera serien millorades, de manera que es garantiria l’accés a l’aigua a l’extrem oriental del terme de la Riera, el qual coincideix amb l’inici de la Mineta d’Altafulla.

En un determinat moment (probablement a finals del segle XIX), el desguàs de

²⁷ Al·legació del Comú de La Riera, del 23 de març de 1808. “Don Tomás Vives y otros contra el Común del lugar de la Riera”; ACA, Real Patrimonio, BGRP, Procesos, 1807, nº 5, Bo (Arxiu de la Corona d’Aragó).

²⁸ Ibídem.

²⁹ Ibídem.

³⁰ Llibre Mestre de la Riera, anotació de Joaquim Torelló del 16 d’abril de 1842 (Arxiu Municipal de La Riera de Gaiaà).

l'últim rec de la xarxa de regadiu de la Riera es connectaria amb un dels primers pous de la Mineta, fet que havia de permetre desviar cap a Altafulla les aigües sobreres de la darrera finca regable de la zona de mas de Benet.

Fotografia 4. Vista de Virgili i les hortes de la partida del Torrent als anys 20, des d'on s'intentava canalitzar aigües subterrànies cap a la Mineta d'Altafulla

El conflicte durant el Trienni Liberal (1820-1823)

El Trienni Liberal fou un període particularment agitat als pobles del Baix Gaià, en què la tensió entre liberals i realistes va repercutir en la sempre inestable gestió de les aigües. Com ja hem assenyalat en el cas de la Riera³¹, també a Altafulla i Tamarit varen emergir els contenciosos que nobles i terratinents tenien sobre el drets d'ús d'aigües del Gaià.

L'estiu de 1820 van emergir fortes tensions entre regants d'Altafulla (usuaris de la Mineta) d'una banda, i regants de Ferran i Tamarit i el molí del Pas (de l'altra).

El protagonista d'aquell estiu fou Gregori Oliva, veí d'Altafulla que lideraria una revolta de regants de Tamarit contra el reg de la Mineta: *"A mediados de julio del año pasado, Gregorio Oliva, vecino de Altafulla, por si o por otros, obrando de hecho y de propósito para impedir el uso que tenían en una mina para la conducción de las aguas del río Gayá a efecto de regar sus tierras, demolió la embocadura, o parte de la mina por lo que habiéndole reconvenido ante el Alcalde Constitucional de la Villa de Altafulla en el día 25 de Agosto de 1820 confesó que había destrozado dicha mina por medio de algunos propietarios, o arrendatarios de los huertos de Tamarit"*³².

Les cròniques i diferents contenciosos a què va donar lloc aquest incident, confirmen que el conflicte feia temps que durava. Així doncs, Gregori Oliva *"pretendió escusar el atentado con que estos (propietarios y arrendatarios de huertos de Tamarit) tenían preferente derecho para el riego de sus tierras, y uso de las aguas de la represa con que las*

³¹ Ramon i Sumoy (2017), op.cit. p. 49.

³² Document dels propietaris al relator del Jutjat de Primera Instància (1821). Capsa "Documentació judicial; plet marquès de Tamarit". Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

tomaba el marqués de Tamarit para el curso de su molino harinero que llaman del Pas”³³.

Gregori Oliva argumentava que els regants de la Mineta, tot i tenir només dret a l'aigua sobrerera de la sèquia del molí del Pas, a causa de la sequera feia temps que havien intervingut en la resclosa de la Riera: “no habiendo decía en aquella época aguas sobrantes, las tomaban sin embargo rompiendo la represa, y conduciéndolas a dicha mina, y queriéndolo impedir, había acudido en justicia pero nunca pudo obtener providencia por lo que pudiendo en vía de derecho disponer de su propiedad, y de sus derechos por si mismo, permitió que se arruinase otra mina como único medio que tenía para contener a los que iban a romper la represa”³⁴.

Aquesta crisi no només implicava un enfrontament entre regants d'una banda i l'altra del Gaià, sinó que anava associada implícitament als poders del marquès de Tamarit sobre aquelles aigües. Quan al cap d'uns mesos el marquès va intervenir en el procés per defensar Gregori Oliva, l'Alcalde Constitucional d'Altafulla no el va acceptar com a part en el litigi. De fet, tot i que el propi marquès va autoinculpar-se i considerar obertament que era ell el qui havia donat les ordres a Gregori Oliva, les autoritats locals van preferir evitar la intervenció del marquès en el litigi.

Després de diferents recursos a instàncies locals i provincials, que no van satisfer els interessos del marquès, aquest va intervenir amb contundència, i va recórrer a altres instàncies, on reconeixeria que Gregori Oliva era apoderat del marquès i que la obstrucció de la Mineta era un acte deliberat i consentit pel noble.

Així doncs, l'agost de 1821, el procurador del marquès de Tamarit va presentar un recurs a l'audiència de Barcelona³⁵. En aquest recurs, el marquès s'erigeix com a defensor dels interessos dels pagesos del terme de Tamarit: “El apoderado Gregorio Oliva que impelido de las continuas reclamaciones de los dueños y arrendatarios de Tamarit quejándose de los abusos que cometía el Dr. Vives y otros socios por habiendo precedido orden del marqués, hizo en la represa del río Gayá un reparo para asegurar las aguas a aquellos partícipes arreglándose en un todo a la concordia de 7 de julio de 1810”³⁶.

El recurs de l'agost de 1821 ens permet veure la lectura que el marquès i els pagesos de Tamarit feien d'aquella situació: “los contrarios rompían todos los momentos la represa no pudiendo facilitarse el riego a las Huertas de Tamarit; añadiéndose a más otros perjuicios incalculables para cuyo remedio era preciso que el marqués mandase hacer en la mina que es propiedad suya las obras que mandó ejecutar Oliva su apoderado corrigiéndose

³³ Ibídem.

³⁴ Ibídem.

³⁵ Recurs a càrrec d'Isidre Gallardo, procurador del marquès de Tamarit, a l'Audiència de Barcelona, 29 d'agost de 1821. Capsa “Documentació judicial; plet marquès de Tamarit”. Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

³⁶ Recurs a l'Audiència de Barcelona 21/8/1821. Capsa “Documentació judicial; plet marquès de Tamarit”. Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

*de este modo la demanda de los contrarios que debiendo únicamente aprovechar las aguas sobrantes las tomaban para el riego de sus tierras dejando en seco el molino harinero y las Huertas de los propietarios de Tamarit que tienen un derecho preferente*³⁷.

Al mateix temps és interessant veure com el que els propietaris d'Altafulla consideraven una “demolició” de la boca de la Mineta, el marquès ho presentava com una “variació” feta en una infraestructura de la seva propietat: *“la variación que se hizo en la mina fue originada de los abusos que cometían el Dr. Vives y demás socios apropiándose de las aguas destinadas al molino harinero y al riego de las Huertas de Tamarit*”³⁸. Segons aquell recurs, amb la “demolició” o “variació” feta per Gregorio Oliva *“se privó a los adversantes del agua que habrían recogido por un aumento que hubiese recibido el río Gayá además de aquellas que escapan de la represa y no entran en ella*”³⁹. Tot plegat confirma que el conflicte no era només una qüestió de tenir o no tenir accés a l'aigua present en aquell moment, sinó que era un conflicte sobre la distribució dels beneficis futurs quan l'aigua fos abundosa: la composició concreta de la resclosa, de la sèquia i de la captació de la Mineta determinaven cap a on anava l'aigua (cap a la dreta o a l'esquerra del Gaià) quan el riu portava aigua.

Si bé el plet feia el seu curs a instàncies judicials superiors, en la pràctica, els pagesos havien trobat una solució provisional. De fet, Joan Gatell, un dels socis de la Mineta, va dur a terme la reparació de la mina i va cobrir els costos. Aquesta reparació seria utilitzada pel procurador del marquès com la confirmació que els propietaris d'Altafulla reconeixien que l'incident de l'estiu de 1820 era falta d'ells mateixos i no de Gregori Oliva.

El 29 d'abril de 1822, l'Audiència Territorial i Sala Segona Civil de Barcelona va publicar la sentència en la qual es donava la raó als terratinents d'Altafulla i es condemnava al marquès a reparar la Mineta i deixar-la com estava abans de l'incident: *“que debe revocar como revoca el referido auto apelado, en cuanto en él se declaró que no había lugar a la reposición y reintegro pretendidos por Vives y socios, y se admitieron a prueba los capítulos presentados por el marqués el 22 de septiembre y 3 de octubre; y confirmándolo en lo demás, mando que se devuelva el proceso al Juez de primera instancia de Tarragona para que por medio de peritos albañiles y a costas del marqués de Tamarit disponga el reintegro y reparación de la Mina de que se trata en el estado en que se hallaba antes de practicarse la destrucción y derivo; condenando el marqués al resarcimiento de los daños y perjuicios que por este motivo se hubieren seguido a los mencionados propietarios; y condenando a más al mismo marqués en todas las costas de esta Instancia*”⁴⁰.

³⁷ Ibídem.

³⁸ Ibídem.

³⁹ Ibídem.

⁴⁰ Sentència del 29 d'abril de 1822 de l'Audiència Territorial i Sala Segona Civil de Barcelona. Capsa “Documentació judicial; plet marquès de Tamarit”. Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

Com era d'esperar, l'execució de la sentència no fou fàcil, ja que, com hem indicat, Gatell ja havia reparat la Mineta. El marquès al·legaria que era impossible executar la sentència, mentre que els socis de la Mineta reclamarien les costes al marquès.

Aquest litigi suposaria el primer reconeixement dels drets dels terrateninents d'Altafulla davant el marquès i iniciava una dinàmica que, com veurem, s'accentuarà al llarg del segle, en què els terratinents es veuran progressivament reforçats davant de les pretensions del marquès de Tamarit.

Fotografia 5. Plànol del traçat de la Mineta. Aquest traçat perduraria des de 1810 fins a la segona meitat del segle XX. Fons de la família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona)

El conflicte amb regants sense drets: els bans contra la usurpació d'aigua (1830-1844)

Com hem observat, el regadiu de la Mineta operava amb una lògica molt diferent a la de les sèquies comunals que, des de temps immemorials, portaven l'aigua als molins i les hortes de la Riera i de Tamarit. A diferència de les altres sèquies, la Mineta era una obra de caràcter privat de la qual només se'n beneficiaven una sèrie de socis i només es regava un nombre limitat d'hortes propietat dels socis. La infraestructura passava doncs a la vora de moltes finques que no podien fer-ne ús.

Tenim constància que els anys 1830, 1833 i 1835 els propietaris de la mineta i el marquès de Tamarit varen exigir a les autoritats locals i provincials la publicació de bans que recordaven el caràcter privatiu de l'ús d'aquelles aigües i establien sancions per aquells que en fessin un ús indegut. Ara bé, tot sembla indicar que hi va continuar havent pagesos d'Altafulla que regaven amb aquelles aigües sense tenir-ne el dret.

El 30 de juliol de 1844, els propietaris que regaven amb la Mineta, es van dirigir al Cap polític provincial (gobernador) Antonio Batlle, màxima autoritat provincial del moment, per tal d'informar-lo dels abusos que existien en aquesta sèquia. Hi havia molta gent que regava sense tenir-ne el dret *"llegándose al extremo de impedirse a estos de hacer uso de la agua para ellos"*. El marquès també s'hi va dirigir, i va insistir en què només un nombre limitat de propietaris tenien el dret.

Fotografia 6. Captació de la Mineta a la sèquia del molí del Pas, a pocs metres de la resclosa de la Riera. Restes de l'última construcció

El dia 11 de setembre de 1844, Antonio Batlle va respondre que *“el Sr. marqués de Tamarit, ha acudido a mi autoridad quejándose de los continuos abusos que se están cometiendo en la acequia o Arroyo llamado la mineta, por vecinos y terratenientes de este pueblo, Riera y Tamarit, llegando hasta el extremo de construir varios conductos en aquella, vulgo fiblas, para tomar el agua y regar sus tierras”*. Antonio Batlle recordava que aquesta situació es produïa malgrat els bans i altres providències que el tinent corregidor de Tarragona havia proclamat el 1830, 1833 i 1835.

El Governador provincial va encarregar a l'Alcalde constitucional d'Altafulla que seguís el curs de la Mineta i manés tancar totes les *“postillas, fiblas y represas y otros conductos encontrase abiertos para usurpar el agua”*. També li exigí que se l'informés, un cop feta la comissió.

La gran sequera de 1866

L'any 1866 es va patir una important sequera que va tenir un gran impacte en l'aigua del Gaià. En les zones de regadiu varen augmentar els conflictes i les autoritats es van veure obligades a prendre decisions per tal d'evitar el malbaratament d'aigua i garantir un ús equitatiu d'aquesta en el cas dels usos comuns. De fet, aquella sequera va ser l'origen de les primeres normes de reg reconegudes oficialment de què tenim constància a la conca baixa del Gaià, les quals varen ser aprovades per l'Ajuntament de la Riera l'abril de 1866⁴¹.

En aquell context de sequera, hi tornava a haver problemes entre els regants de la Mineta i el molí del Pas. Francesc de Paula Yxart (net de Tomàs Vives) deixava escrit que *“se presentan algunas dificultades, por haber privado el molinero del Pas que entrara agua en nuestro conducto. Hemos convenido los interesados que probasen los arrendatarios de ir a buscar el agua más arriba si allí se impedía también el derecho que de tiempo inmemorial tenemos de regar, acudiríamos entonces los propietarios a quien correspondiera”*⁴². Com assenyala Salvador Rovira, els propietaris van contactar amb l'advocat José Martí Aixalà, qui els havia de guiar en aquesta nova crisi.

Al mateix temps, els propietaris van entrar en contacte amb el marquès de Tamarit. De fet, en aquell moment semblava que es podia resoldre el conflicte amb un acord entre el marquès i els terratinents altafullencs sobre els volums permesos als regants altafullencs en les diferents situacions de cabal d'aigua del riu. En aquest sentit, el 17 de maig tots els interessats es van desplaçar al punt de la captació de la Mineta i van arribar a un acord amb el marquès sobre la manera

⁴¹ Ramon i Sumoy (2019), op.cit., p.51.

⁴² Rovira i Gómez (2016), op.cit. pp. 25-41.

d'arreglar la paradora: *“la expresada paradora tendrá un agujero que cuando haya por la represa una mola dejará entrar a la Mineta una regadora de agua, y cuando no haya agua naturalmente dejará entrar menos agua, y cuando tenga más agua que la mola, podrá descubrirse más el agujero por medio de una especie de postigo y así entrará más agua que la regadora”*⁴³.

Però el dia següent Yxart deixava escrit que l'apoderat del marquès els havia informat *“que los irrigantes de Tamarit parece que se oponen tumultuosamente a lo que tan justamente nos concedió ayer dicho marqués”*⁴⁴. De fet, tot i haver dut a terme un acord amb el marquès, era evident que la tensió amb els regants de Ferran i Tamarit era molt gran, i la fórmula acordada no havia de durar gaire: a principis de juliol la paradora que s'havia instal·lat a principis d'aquell estiu va desaparèixer i algú va destruir tota la boca que s'havia construït amb la instal·lació d'aquella paradora. Yxart deixava constància de la seva preocupació, ja que *“esto nos tiene otra vez imposibilitados de regar. Hay en este negocio un enredo incomprensible y creo que nos dará un disgusto”*⁴⁵.

I així va ser. El marquès, tot i el seu primer compromís amb els propietaris d'Altafulla, no va resistir la forta oposició dels regants de Ferran i Tamarit, que s'oposaven a l'obertura de qualsevol forat a la sèquia del molí del Pas. En aquest sentit, és interessant veure les reflexions del propi Francesc Yxart, qui a principis de juliol va rebre la visita del marquès a casa seva: *“me ha dicho que antes de volver a poner la paradora tal y como estaba antes de su desaparición quería observara bien la escritura de la concordia firmada en 1810 y que si los abogados le decían poder darnos el agua tal y como nos la dio al principio, volveríamos a reponer las cosas tal como estaban, y en caso contrario nos avisaria su determinación”*. Era evident que si el marc de discussions havia de ser la concòrdia de 1810 i els advocats havien de dirimir la qüestió, l'acord amistós seria impossible. Yxart, després de la visita ja ho va intuir: *“semejante resolución del Sr. marqués prueba su incomprensible obrar en este asunto y quizás nos pondrá en el caso de un litigio”*⁴⁶.

Les converses entre els advocats no donaven resultats i els mesos passaven. La paradora a la sèquia del molí del Pas no va ser instal·lada, de manera que els regants d'Altafulla ja no van poder gaudir d'aquella aigua durant tota la resta de l'any. Però el març de l'any següent, l'advocat Josep Virgili, lletrat que assessorava als propietaris d'Altafulla, va alertar els seus clients d'un aspecte jurídicament molt rellevant: els propietaris havien de dur a terme un acte de possessió de l'aigua (encara que fos simbòlic), ja que en el moment en què es complís un any i un dia del moment en què

⁴³ Ibídem, p. 31.

⁴⁴ Ibídem, p. 31.

⁴⁵ Ibídem, p. 31.

⁴⁶ Ibídem, p.32.

la paradora havia estat retirada, el marquès podria al·legar que ja no disfrutaven de forma voluntària del seu dret. Segons l'advocat tarragoní, aquest acte de possessió havia de fer-se abans del mes de maig, *“porque en mayo de 1866 fue cuando el molinero del marqués con orden o sin ella de su amo hizo el primer atentado de bajar el nivel de la acequia del molino, para privarnos del riego”*⁴⁷.

Tot seguint els consells de l'advocat, a finals de maig de 1867 els propietaris varen reobrir el forat a la sèquia, però la nova situació va durar pocs dies, ja que el 21 de juny el marquès i el seu advocat varen anar a l'indret i, després d'observar la situació, varen ordenar tapiar de nou el forat que desviava l'aigua a la Mineta.

A la llum de la nova situació, el 2 de juliol a la nit els propietaris d'Altafulla varen tornar a l'indret de la discòrdia per tal d'obrir el forat de nou, aquest cop amb tres testimonis. Un cop el forat havia estat obert, hi varen anar el moliner del molí del Pas, els regants de Tamarit i alguns regant de Ferran amb la idea d'obrir-lo de nou. El moliner del Pas va dir que, segons les instruccions del marquès, ell o qualsevol hortolà de Tamarit tenia l'ordre de tancar el forat sempre que el trobessin obert. Els pagesos Andreu Solà i Pere Sunyer varen ser els qui varen tancar el forat davant dels propietaris i els seus testimonis, fet que els permetia fer un acte d'oposició i així presentar l'interdicte al Jutjat del Vendrell. El 6 de juliol de 1867, quedava, doncs, registrat l'interdicte pel qual els terratinents altafullencs recuperaven la possessió de les aigües.

Si bé la denúncia dels propietaris fou contra els dos pagesos esmentats, el propi marquès va reconèixer que era ell el què havia donat les ordres. El propi advocat del noble deixaria molt clar que *“ellos practicaban aquella operación como simples braceros, mandados por el Sr. marqués, que pagaba su trabajo”*⁴⁸.

El dia 2 d'agost, Juan Galberto Nogués, Jutge de Primera instància del Vendrell, va adoptar la sentència restitutòria: es tractava de l'interdicte pel qual es condemnava a Andreu Solà i Pere Suñer *“a que repongan las cosas al ser y estado que tenían antes de tapar el agujero que en la actualidad interrumpe el agua y al pago de todas las costas prohibiéndoles que en lo sucesivo se abstengan de costar dicha salida del agua”*⁴⁹. Per tal de fer efectiu aquest interdicte, el dia 7 d'agost un agutzil del Jutjat juntament amb un escrivà i el procurador dels propietaris va donar possessió de l'aigua i es va procedir a obrir el forat de la Mineta.

Ara bé, aquet cop el forat estaria obert menys d'una setmana, ja que la nit del

⁴⁷ Ibídem p. 36.

⁴⁸ Demanda del procurador Gil Lleó, en representació del marquès de Tamarit, al Jutjat de Primera Instància del Vendrell, 6/7/1868. Capsa *“Documentació judicial; plet marquès de Tamarit”*. Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

⁴⁹ Interdicte de Juan Galberto Nogués, Jutge de Primera Instància del Vendrell, 2 d'agost de 1867. Capsa *“Documentació judicial; plet marquès de Tamarit”*. Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

12 al 13 d'agost el forat va tornar a ser tapat. El dia 28 d'agost, el jutge del Vendrell es va dirigir al Jutge de Pau de la Riera per tal d'informar-lo de l'interdicte de principis de mes i exigir que “*se restituya al expresado procurador en la posesión del uso del agua que en la mencionada sentencia se refiere*”⁵⁰. D'acord amb aquesta disposició, el dia 31 d'agost el Jutge de Pau de la Riera va anar a la resclosa del molí del Pas amb la presència de testimonis i del procurador Agustí Andreu, per tal de tornar a donar possessió de l'aigua de la Mineta. En aquella ocasió, segons Yxart “*el agujero se ha encontrado tapado de una manera fuertísima con una estacada y con piedras enormes, todo lo que se ha consignado en el acta que allí mismo ha levantado el Juez de Paz*”⁵¹.

Fotografia 7. Restes actuals d'una portella de la Mineta d'Altafulla al camí dels Credos, a Altafulla

El cas és que tres nits després el forat tornava a ser tapat. En aquest cas, segons els propietaris, havia estat el moliner per ordre del marquès. La nova situació va forçar els propietaris i els seus lletrats a reflexionar a fons l'estratègia a seguir. Yxart i els altres propietaris varen examinar l'afer amb l'advocat Feixò de Barcelona, el qual “*ve engorroso pues el marqués mandará tapar tantas cuantas veces mande el tribunal destapar y esto será un enredo hasta que se encuentre al que tapa en el acto y entonces tendrá que interesarse otro interdicto posesorio contra el marqués*”⁵².

La primavera següent, ja al 1868, els propietaris varen intentar reforçar el seu

⁵⁰ Notificació de Juan Galberto Nogués, Jutge de Primera Instància del Vendrell, al Jutge de Pau de la Riera, 28 d'agost de 1867. Capsa “Documentació judicial; plet marquès de Tàmarit”. Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

⁵¹ Rovira i Gómez (2016), p. 39.

⁵² Ibídem, p. 40.

dret mitjançant un nou acte de possessió, aquest cop amb la presència del propi jutge del Vendrell i els alcaldes de la Riera i d'Altafulla. Si bé l'acte de possessió de les aigües i l'obertura del forat va tenir lloc el 16 d'abril, la nit del 21 d'abril el forat tornava a ser tapat. Aquella primavera, els propietaris altafullencs van tornar a demanar al Jutge major contundència “*a fin de evitar sean tan descaradamente desobedecidas sus órdenes*”⁵³

El plet de 1868: la difícil determinació del punt de la captació

El 6 de juliol de 1868, Gil León, procurador del marquès de Tamarit, va interposar la demanda contra els propietaris d'Altafulla al Jutjat del Vendrell⁵⁴.

Aquesta nova demanda del marquès, fonamentada sempre en el text de la concòrdia de 1810 confirmava que en aquella concòrdia no s'havia considerat necessari fixar la quantitat precisa d'aigua, atès que el règim de preferències era molt clar: “*En ella no se graduó por innecesario las aguas que según las circunstancias, corresponderían a los regantes de Altafulla; por que según lo pactado, en tiempo de abundancia debían percibir toda la que necesiten para regar las tierras que entonces poseían en el termino de dicho pueblo, en lugar, como antes, de las que únicamente se escapaban de la represa; y en tiempo de escasez sólo las que valga sobran después de atender a las necesidades del Molino del Pas, y si no sobran, algunas absolutamente ningunas, pues que como queda ya indicado, se acordó del modo más explícito y terminante, que la concesión se entendiera de las aguas que no eran necesarias para el uso del Molino harinero*”⁵⁵.

L'autèntic malentès no tenia l'origen en els volums (impossibles d'establir amb precisió, donada la gran irregularitat d'aquelles aigües), ni en l'ordre de preferència en l'assignació de les aigües (ningú posava en dubte que el reg de la Mineta era el darrer després de les hortes de Tamarit i Ferran i del molí), sinó el punt exacte de la derivació de les aigües vers la Mineta.

La interpretació del marquès es fonamentava en una idea: com a principi general, les aigües de la Mineta eren les que es filtren de la resclosa i no hi havia un punt concret de desviació de les aigües des de la sèquia atès que “*en dicho sitio no había existido antes ni había existido nunca agujero alguno para dar salida a las aguas*”⁵⁶. Segons el marquès, en els casos de màxima sequera en que, després del regatge de Tamarit i

⁵³ Rovira i Gómez (2017), pp. 23.

⁵⁴ Demanda del procurador Gil León, en representació del marquès de Tamarit, al Jutjat de Primera Instància del Vendrell, 6/7/1868. Capsa “*Documentació judicial; plet marquès de Tamarit*”. Fons Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona).

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

Ferran i de l'ús del molí del Pas, no sobrava aigua, els regants d'Altafulla no podien regar; si ho feien era *“unas veces por haber recurrido al generoso desprendimiento de los Ilustres Marqueses de Tamarit; otras por haber quitado clandestinamente algunas piedras de la represa del dicho Molino, para que escapándose de ella una porción de agua entrase en la acequia de la Mineta”*⁵⁷.

Segons el relat del procurador Gil León, arran de la sequera de 1866 els regants d'Altafulla van demanar accés a l'aigua al marquès per tal de no perdre les collites, i aquest després de diverses peticions va accedir a la demanda, tot i els efectes negatius que tenia en el seus interessos. Fou en aquell moment que el marquès reconeix haver manat col·locar *“en la represa de la acequia del Molino, un partididor de piedra cerrado fuertemente con un grueso tablón con dos agujeros uno abajo y otro más arriba, a fin de que por el primero o por los dos, según el menor o mayor caudal de agua recibieran una porción de ella”*⁵⁸. El marquès també assenyalava que, tot i que ell va ampliar els forats, en un determinat moment la paradora va desaparèixer i els regants de Ferran i Tamarit van tancar la fibla amb pedres, donat el greu perjudici que els comportava deixar-la oberta.

El 29 de setembre del 1866 va tenir lloc un aiguat que va emportar-se el tros de la sèquia més proper a la resclosa *“quedando abierto un gran portillo por donde a la bajada o descenso de las aguas volvían a entrar estas en el río”*⁵⁹. Segons el procurador Gil León, la sèquia es va reconstruir d'una manera que una quantitat important d'aigua es filtrava entre les pedres que tapaven el “portillo” i travessaven la llera del riu per entrar a la sèquia de la Mineta; però a l'estiu següent (1867), la sèquia es va recomposar millor per tal d'evitar les filtracions. Ara bé, segons el marquès, algunes pedres s'havien retirat de manera clandestina, fet que permetia la sortida d'aigua cap a la llera del riu i per tant cap a la Mineta. Després dels estira-i-arronses d'aquell estiu i de la restitució ordenada pel Jutjat del Vendrell, es va obrir *“la sangradera en la acequia del Molino del Pas, en el mismo sitio donde las corrientes de las aguas pluviales de 1866 abrieron el portillo mencionado”*⁶⁰. El procurador considerava que des de llavors *“el Ilustre marqués está sufriendo graves perjuicios por faltarle el agua necesaria para el uso y curso de su Molino harinero”*⁶¹. Al mateix temps, la demanda del noble insistia en l'acusació feta anys abans referent al fet que altres propietaris d'Altafulla també feien ús de les aigües de la Mineta.

La demanda concloïa amb la idea que la Concòrdia de 1810 no havia atorgat el dret als regants d'Altafulla de rebre les aigües del Gaià a través del forat obert arran de l'interdicte

⁵⁷ Ibídem.

⁵⁸ Ibídem.

⁵⁹ Ibídem.

⁶⁰ Ibídem.

⁶¹ Ibídem.

que s'havia decretat l'agost de 1867. A més, aquell interdicte no havia generat possessió, ja que els propietaris havien dut a terme l'acció expressament per tal de donar lloc a l'acte de suposada "restitució", de manera que l'interdicte havia de deixar-se sense efecte.

La demanda del marquès va generar importants dubtes als propis propietaris sobre la manera com s'havia desviat l'aigua els anys anteriors. Yxart es va informar sobre el tema i va concloure que "*siempre de tiempo inmemorial se ha tomado de la resclosa por medio de agujero, que no se hacía siempre en el mismo punto porque los aguaceros de invierno desbarataban aquella, y eso precisaba hacerlo en otro sitio*"⁶². Al mateix temps, la investigació dels propietaris reconeixia l'ambigüïtat de la fórmula del 1810, i de la pròpia configuració, molt variable, de la resclosa de la Riera. En aquest sentit, Yxart deixava escrit en el seu dietari que "*el agujero actual también puede considerarse hecho en la resclosa pues a la entrada del rech que es donde està el agujero hay un pedazo estacada, y por consiguiente es resclosa también*"⁶³. Al cap i a la fi, Yxart reconeixia que, a la llum de la Concòrdia de 1810, el dret reconegut als regants era sobre les aigües de la resclosa, i en cap moment es parlava de la sèquia derivada d'aquesta. Ara bé, era difícil determinar el punt precís on es considerava que acabava la resclosa i començava la sèquia.

Arran de la demanda del marquès, el forat va tornar a aparèixer tapat. Ara bé, aquell estiu l'alcalde de la Riera es va negar a exigir-ne l'obertura, fet que va portar els propietaris altafullencs a escriure a Josep Roura, secretari municipal de la Riera, per tal d'exigir-li el compliment del què l'any anterior havia decretat el Jutjat del Vendrell.

L'estiu de 1869 es va constituir al Vendrell el Tribunal que havia de dirimir el litigi. Per tal d'entendre bé l'assumpte, el Jutge del Vendrell va demanar que es fes un plànol del terreny on es pogués veure els detalls de la qüestió. Per tal de fer el plànol es van nomenar dos pèrits, un per cada part, essent Baudilio Reliot el pèrit de la part dels propietaris altafullencs⁶⁴ (vegeu el plànol de la fotografia 8).

La sentència del Tribunal de Primera instància del Vendrell es va fer pública el setembre de 1869 i va ser favorable als propietaris d'Altafulla. Ara bé, el marquès va apel·lar a l'Audiència de Barcelona, la qual va sentenciar el cas el 2 de juny de 1870.

La sentència definitiva de la Sala tercera de l'Audiència de Barcelona va ser favorable als interessos dels propietaris i va confirmar el dret a derivar l'aigua a la Mineta des de la sèquia del molí del Pas, sempre i quan es respectessin les limitacions establertes en l'escriptura del 1810 per a les situacions de sequera, en què s'havia de garantir el funcionament del molí del Pas.

⁶² Rovira i Gómez (2017), op.cit., p.27.

⁶³ Ibídem.

⁶⁴ Rovira i Gómez (2017), op.cit., p.29.

El principal fonament de dret emprat per l'Audiència de Barcelona en aquella ocasió fou la relectura del conveni de 1810 des d'una perspectiva d'una suposada igualtat entre les parts que el signaren: *“de no permitir el demandante que los demandados tomen agua de su propia acequia cuando por el desnivel de la misma o por no rebasar por la represa por razón de sequía, o por otras causas, no puedan obtener la que necesiten para el riego, con la limitación de que se ha hecho mérito en caso de escasez, resultaría el contrato leonino, puesto que sin ningún sacrificio por su parte habría adquirido el marqués la propiedad de una acequia que tiene más de tres kilómetros de longitud y que se cedió a título oneroso en la escritura de 1810”*⁶⁵. A més, la sentència interpretava el dret de preferència del marquès per a l'ús del molí precisament com a prova del dret dels terratinents a disposar d'una fibla en la mateixa sèquia del marquès *“porque no pudiendo disponer de las aguas que se escapan de la represa y que pertenecen a dichos demandados en virtud del instrumento público de 1792, ni la concesión ni la reserva tendrían razón de ser si no se refiere a las aguas que entran en la acequia referida”*⁶⁶.

Per tal de fer efectiva aquesta sentència, el marquès va demanar que es nomenessin dos arquitectes, un per cada part, per tal de determinar les obres que havien de dur-se a terme a la resclosa i a la sèquia. Ara bé, aquesta petició va ser desestimada el mes d'abril de 1872 i no es van dur a terme cap tipus d'obres ni cap tipus de peritatge acordat entre les parts.

Fotografia 8. Plànol de la resclosa de la Riera i inici de la Mineta d'Altafulla, elaborat en el procés judicial del 1869 a demanda del jutge del Vendrell. Conservat al Fons de la Família Yxart (Arxiu Històric de Tarragona)

⁶⁵ Sentència de la Sala Tercera de l'Audiència de Barcelona de 2/6/1870, citada per Rovira i Gómez (2017), p. 33.

⁶⁶ *Ibídem*.

La sentència del Tribunal Suprem de 1885 i el ple reconeixement dels drets⁶⁷

Els desacords van continuar, i les diferents gaianades de finals del segle XIX, amb els conseqüents canvis en la forma de la resclosa, sèquia i desviació vers la Mineta, varen mantenir viu el conflicte.

El 29 d'abril de 1882, Antonio de Suelves y Ustariz, marquès de Tamarit, va promoure una nova demanda amb l'objectiu de forçar el "*deslinde práctico, fijo, permanente y seguro de los respectivos derechos*". Aquesta nova demanda (dirigida contra Francesc de Paula Yxart, Bernardí Pijoan, Josep Maria Gatell, Martí Plana i Josep Ibern) exigia, en cas de ser acceptada, el nomenament d'un pèrit per a cadascuna de les parts (i un tercer en cas de discòrdia) amb la idea que "*enterados de todos los antecedentes e inspeccionadas las aguas, presas, acequias, molino y demás que se requirieran, determinasen y tratasen en el plano o planos fuesen menester el proyecto detallado de la clase, situación y dimensiones de la sangradera, orificio u orificios, vertederos, piedras, señales de nivel o rebalsadoras compuestas o aquellas obras que conceptuasen como más aptas e indefectibles para el exacto, completo e inalterable cumplimiento de la ejecutoria de 1870*". L'argument principal del marquès era l'argument ja utilitzat en ocasions anteriors: l'escriptura de 1810 no havia entrat en el detall de repartir els volums d'aigua que, en les diferents circumstàncies, havien de correspondre als regants d'Altafulla. El marquès també recordava els drets que, des de temps immemorial, tenien els propietaris de Ferran i Tamarit (amb preferència al propi marquès) i assenyalava el fet que en èpoques de sequera no sobrava aigua més enllà de la necessària per a fer moure el molí del Pas.

Després que, el 1883, el Jutjat del Vendrell acceptés la demanda del marquès, els terratinents d'Altafulla van recórrer a l'Audiència de Barcelona. El 22 de gener de 1885, la Sala segona del Civil de Barcelona va adoptar sentència revocatòria en la qual absolia a Yxart, Pijoan, Gatell, Plana i Ibern.

El marquès de Tamarit va respondre mitjançant un recurs de cassació al Tribunal Suprem. El recurs insistia en el dret dels amos de les coses posseïdes en comú a reclamar-ne la divisió si la creuen convenient. Segons el marquès, l'aprofitament de la Mineta d'Altafulla era un aprofitament comú on no hi havia hagut mai una delimitació de la participació de cada part. En aquest context, la situació d'indivisió era presentada com a perjudicial per al marquès. A més, es considerava que, sense els treballs tècnics de delimitació, no es respectaven els drets que el marquès tenia preservats en la sentència de 1870 i el conveni de 1810. També s'insistia

⁶⁷ Totes les referències d'aquesta secció són extractes de la Sentència de la cassació al Tribunal Suprem del 15 de desembre de 1885.

a presentar l'exigència de la delimitació com a única garantia de respecte de la preferència atorgada al molí del Pas en cas de sequera, i així garantir una equitat entre les parts que, sense delimitació, no quedava respectada, així com el principi legal *“que el que recibe el provecho de una cosa ha de sufrir también el perjuicio de ella”*.

El 15 de desembre de 1885, Raimundo Fernández Cuesta, magistrat de la Sala primera del Tribunal Suprem, va llegir la sentència en la qual no s'acceptava el recurs de cassació presentat pel marquès de Tamarit. Aquesta sentència del Tribunal Suprem va representar el final del procés de reconeixement dels drets dels regants d'Altafulla i va ser la principal base jurídica que els propietaris d'Altafulla farien servir en els diferents processos administratius durant les dècades següents.

A l'abril de 1895, quan va tenir lloc la primera disposició d'inscripció d'aigües, els terratinents de la Mineta van sol·licitar la inscripció a la Jefatura de Obras Públicas de la província de Tarragona.

Fotografia 9. Resclosa de la Riera, amb la muntanya del Castellot al fons, als anys 60

Tres conflictes en un

L'examen detallat de la conflictivitat lligada a la Mineta d'Altafulla al llarg del segle XIX ens ha permès veure que, en la pràctica, existeixen tres conflictes:

D'una banda, hem observat com la noblesa local (el marquès de Tamarit) es resisteix a perdre el poder que havia exercit en l'últim tram del Gaià. El marquès, fruit dels drets senyorials, tenia el control absolut de les infraestructures (resclosa de la Riera, sèquia del molí del Pas i el propi molí) i li va costar cedir el poder a les noves elits econòmiques altafullenques que ampliaren el regadiu a finals del segle XVIII. El rol preeminent de la noblesa en la gestió de les aigües, perllongat al llarg de tot el segle XIX i la seva conflictivitat amb les noves classes socials emergents, serà comú al tram anterior de riu, on el comte de Santa Coloma i els marquesos de la Bàrcena jugaren un rol similar. Ara bé, en el cas que hem examinat, els ligitis van reforçant progressivament el paper dels propietaris locals, de manera que a finals del segle els drets dels regants d'Altafulla estan consolidats.

Les discòrdies de la Mineta d'Altafulla també demostren un xoc entre dos models d'organització del reg: un model de tipus comunal, caracteritzat per sèquies antigues de les quals tots els veïns se'n poden beneficiar (com és el cas de la sèquia del molí del Pas) i el model de negoci privat de la Mineta d'Altafulla, on un grup limitat d'inversors (i els seus successors) són els únics que podran beneficiar-se de la infraestructura. Com hem vist, els problemes no estaran només limitats als conflictes amb els regants de la dreta del Gaià (de Ferran i Tamarit, que veuen limitada l'aigua que tenen a disposició) sinó també als pagesos d'Altafulla que veuen passar una sèquia a la vora de les seves terres i no poden fer ús de l'aigua. Al mateix temps, aquesta iniciativa privada trobarà tot tipus d'impediments quan intentarà buscar aigua en la zona de reg anterior i s'haurà d'enfrontar al poder municipal de la Riera, que actua com a poder gestor dels interessos comunals vinculats a l'aigua.

Finalment, convé no oblidar que aquest conflicte també és un conflicte entre uns interessos agraris que xoquen amb els interessos d'un molí fariner que depèn de la mateixa aigua per al seu funcionament. Tota expansió de la superfície regada posava en risc el funcionament del molí en uns moments en què la pluviometria havia disminuït en relació al segle anterior. Ara bé, en el cas de la Mineta d'Altafulla els interessos agraris acaben imposant-se i s'acaba consolidant una ampliació del reg (tot i que limitada a unes 14 hectàrees), fet que no tindrà lloc en els trams anteriors de la conca baixa.

Amb l'entrada del segle XX les discòrdies entre regants de les dues bandes del Gaià i les controvèrsies amb el molí del Pas van continuar existint. La construcció d'una nova resclosa d'obra el 1912 i les conseqüències de la gran gaianda de 1921 havien de reobrir els debats sobre els drets, però els principis establerts en els processos judicials de la segona meitat del segle XIX serien respectats.

Ja entrat el nou segle, la canalització de les aigües vers la Mineta seria millorada amb tècniques més estables, amb fustes i amb un sifó. A més, la discòrdia

històrica sobre la captació a la sèquia del molí del Pas quedaria fixada mitjançant una paradora estable elevada a una alçada de 40 cm per sobre del sòl de la sèquia, fórmula que havia de garantir el principi de preferència al molí del Pas i als regants de Ferran i Tamarit.

Bibliografia

- BLANCH I TORREBADELL, Joan Carles. (2011). *Les sèquies del Gaià (tram final del riu). L'aprofitament de l'aigua del Gaià del tram final del riu. Rescloses, sèquies, minetes, sifons, basses i molins*. Resclosa, La, [en línia], 2011, Núm. 15, p. 167-83, <https://www.raco.cat/index.php/Resclosa/article/view/258016>
- CARULLA GRATACÒS, Narcís. *Dels banys romans a la lluita contra les inundacions*. Estudis Altafullencs, [en línia], 2012, Núm. 36, p. 17-38, <https://www.raco.cat/index.php/EstudisAltafulla/article/view/257087>
- CARULLA GRATACÒS, Narcís. *De la Resclosa d'Altafulla a la Roca de Gaià, passant pel molí del Pas: una passejada pel patrimoni hidràulic d'Altafulla. Part II. Vessant del riu Gaià*. Estudis Altafullencs, [en línia], 2013, Núm. 37, p. 31-51, <https://www.raco.cat/index.php/EstudisAltafulla/article/view/267056>
- RAMON I SUMOY, Ricard. *Drets d'aigua, regadiu i moliners a la conca baixa del Gaià. El lligiti entre la noblesa i l'ajuntament de la Riera i Virgili per l'ús de les aigües del riu Gaià (1817-1837)*. Estudis Altafullencs, [en línia], 2018, Núm. 42, p. 45-68, <https://www.raco.cat/index.php/EstudisAltafulla/article/view/356104>
- RAMON I SUMOY, Ricard. *La difícil gestió de l'aigua del riu Gaià durant la construcció de l'Estat liberal: poder municipal, molins i organització del regadiu a La Riera de Gaià (1845-1895)*. Estudis Altafullencs, [en línia], 2019, Núm. 43, p. 31-52, <https://www.raco.cat/index.php/EstudisAltafulla/article/view/375288>
- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. *Transformacions agrícoles setcentistes al Baix Gaià*. Estudis Altafullencs, [en línia], 1987, Núm. 11, p. 5-13, <https://www.raco.cat/index.php/EstudisAltafulla/article/view/205147>
- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. *La família Vives, d'Altafulla (segles XVIII i XIX)*. Estudis Altafullencs, [en línia], 1988, Núm. 12, p. 27-38, <https://www.raco.cat/index.php/EstudisAltafulla/article/view/205156>
- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. *Altafulla al dietari de Francesc de Paula Yxart i Vives (1865-1867)*. Estudis Altafullencs, [en línia], 2016, Núm. 40, p. 25-41, <https://www.raco.cat/index.php/EstudisAltafulla/article/view/310220>
- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. *Altafulla al dietari de Francesc de Paula Yxart i Vives (1868-1872)*. Estudis Altafullencs, [en línia], 2017, Núm. 41, p. 21-34, <https://www.raco.cat/index.php/EstudisAltafulla/article/view/330933>

- SERRA I PALLARÈS, Maribel. *Les Gaianades del XIX*. Resclosa, La, [en línia], 2010, Núm. 14, p. 49-62, <https://www.raco.cat/index.php/Resclosa/article/view/226351>
- VIVES I MILÀ, Joan. *Coses d'abans*. Oliverot N°13, 2002, Centre d'Estudis d'Altafulla. Capítol "El molí del Pas, final d'una història". pp. 29- 37
- SERRANO JIMÉNEZ, Lluís. *Bans, aigües i drets de propietat en el segle XIX. Estudis d'història agrària*, [en línia], 2012, Núm. 24, p. 347-61, <https://raco.pre.csuc.cat/index.php/EHA/article/view/260840>

Arxius consultats

- Arxiu Històric de Tarragona (AHT)
Arxiu Municipal d'Altafulla (AMA)
Arxiu Municipal de la Riera de Gaià (AMR)
Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)